

ПИЛИПЧУК

Оксана Олегівна,

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри

«Управління процесами перевезень»

Державного економіко-технологічного

університету транспорту,

sunny_ok@inbox.ru

(м. Київ)

РОЛЬ ЗАГАЛЬНОГО СТАТУТУ ІМПЕРАТОРСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ 1863 р. У РОЗВИТКУ НАУКОВОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Стаття присвячена розвитку юридичної освіти і наукової юриспруденції в Україні у періоді, який охоплює 60-80-ті роки ХІХ століття. У ній розповідається про роль Загального статуту 1863 р. імператорських університетів у розвитку наукової юриспруденції, про зміст юридичної освіти і науки. Наводиться приклад розвитку науки кримінального права на прикладі творчості В. Д. Спасовича. Значна частина тексту статті присвячена аналізу розвитку наукової юриспруденції в Київському юридичному товаристві при Київському університеті Св. Володимира.

Ключові слова: *Загальний статут імператорських університетів 1863 року, наукова юриспруденція, Київське юридичне товариство, наука кримінального права, юридична освіта.*

Стаття посвящена развитию юридического образования и научной юриспруденции в Украине в периоде, который охватывает 60-80-ые годы ХІХ века. В ней рассказывается о роли Общего устава 1863 г. императорских университетов в развитии научной юриспруденции, о содержании юридического образования и науки. Приводится пример развития науки криминального права на примере творчества В. Д. Спасовича. Значительная часть текста статьи посвящена анализу развития научной юриспруденции в Киевском юридическом обществе при Киевском университете Св. Владимира.

Ключевые слова: *Общий устав императорских университетов 1863 года, научная юриспруденция, Киевское юридическое общество, наука криминального права, юридическое образование.*

This article is devoted to the development of law education and jurisprudence science in Ukraine in the period covering 60-80 years of the ХІХ cent. It describes the role of the General Statute of 1863 imperial universities in the development of

scientific jurisprudence, and about the content of juridical education and science. gives an example the development of science of criminal law in the works of V. D. Spasovych. Much part of the article text is devoted to analysis of scientific jurisprudence in Kiev Law Society at St. Vladimir Kiev University.

Keywords: *General statutes of the Imperial universities 1863, a scientific jurisprudence, Kiev Law Society, the science of criminal law, legal education.*

В галузі вітчизняної освіти XIX століття було позначене важливим фактором переходу науки в університети, на відміну від XVIII століття, коли наука була сконцентрована в академіях. З іншого боку, суспільство Російської імперії другої половини XIX ст. вимагало важливих змін, зворушень і трансформації у всіх провідних напрямках діяльності країни, адже кріпосна реформа 1861 р. дала важливий поштовх для розвитку капіталістичних відносин, що стало родючим ґрунтом для розвитку освіти, адже капіталізм – це форма організації суспільства, яка характеризується свободою. А там де свобода, там найкращий результат у провідних галузях країни.

Саме на цих принципах було прийнято у 1863 р. Загальний статут імператорських російських університетів, який відрізнявся від інших попередніх подібних документів певною свободою, прогресивними нововведеннями, що дало можливість відкрити двері університетів перед усіма бажаними, незалежно від соціального рівня і фамільного капіталу, здобувати освіту, а серед наукових мас надало певної свободи у дослідженнях і регулюванні суспільної діяльності. Одним із важливих нововведень даного статуту стало право створювати вчені товариства. На підставі цього, у II половині XIX ст. в університетах стала прослідковуватись консолідація наукових знань, де наукова думка, в тій чи іншій галузі, шукала свого виходу, свого оформлення. Це і призвело до утворення різного роду наукових товариств, таких як Київське юридичне товариство.

В даному напрямку університетська реформа зіграла свою важливу позитивну роль в країні, адже наукових товариств при вітчизняних університетах було створено немало, у різних наукових напрямках, і результат їх багаторічної наукової діяльності досі для нащадків є вражаючим. Саме їх

робота стала важливим фундаментом для стабілізації вже обробленого матеріалу і прогресивного руху наукової думки вперед, настільки, наскільки тільки могло сягнути прагнення вченого світу у процесі дослідження усіх провідних напрямів діяльності суспільства, його історії та здобутків.

Через двадцять років після проведення університетської реформи, підводячи підсумки, видатний російський вчений Д.І. Менделєєв скаже: «Звільнення селян, можна сказати, співпало із звільненням російської науки».

«Сучасна держава немислима без розвинутого громадянського суспільства, тобто суспільства, яке має власну, незалежну від державної влади організацію, яка здатна визначати стереотип поведінки своїх членів, висловлюватися і захищати свої інтереси, здійснювати серйозний вплив на державну політику, контролювати діяльність державних органів і окремих носіїв державної влади. Існуванням такого суспільства неможливе без наявності в ньому великої кількості різних об'єднань громадян за професійною ознакою, на основі спільності релігійних вірувань, політичних поглядів, віку, місця проживання, єдності якихось інтересів і потреб, для досягнення деяких загальних цілей», зазначає професор В.О. Томсінов у своїй праці «Юридична освіта і юриспруденція в Росії в епоху «великих реформ» (60-ті – поч. 80-х років XIX ст.» [1, с. 191].

Звичайно, у всі часи в провідних демократичних країнах серед професійних союзів найбільше значення для громадянського суспільства мали об'єднання юристів. Адже юридична діяльність передбачає служіння праву і справедливості, тобто загальному інтересу усіх членів громадянського суспільства. Зрозуміло, що люди, які присвятили своє життя такому служінню, обов'язково стають ворогами для тих, хто прагне задовольнити свої приватні, егоїстичні потреби, не рахуючись з інтересами суспільства і держави, і тому завжди мають потребу в особливому захисті.

Нам відомо, що за нормальної організації держави механізм такого захисту прописується у законодавстві і забезпечується державними органами. Як з'ясувалося, на практиці навіть найрозумніше облаштування цього механізму

не може давати юристам достатніх гарантій для належного виконання ними своїх функцій. Ось чому юридична діяльність як спосіб служіння інтересам суспільства і, відповідно, законним інтересам громадян, повинна бути захищена також і від неправомірних дій з боку держави – від посягань носіїв державної влади. Очевидно, що найбільш ефективним інструментом захисту юридичної діяльності від протизаконного деформуєчого впливу на неї державної влади може бути лише професійне об'єднання юристів, незалежне від держави і самостійне в усіх відношеннях.

«Юридична діяльність розмаїта за своїм змістом: кожна з юридичних професій вимагає особливих знань, прийомів юридичного мислення, людських якостей. На рівні теоретичної юриспруденції це розмаїття проявляється у появі відмінностей між її складовими частинами – галузевими юридичними науками. Разом з цим у юридичній діяльності потрібно чітко розрізняти теоретичну і практичну її частини. З цієї точки зору, об'єднання юристів покликане відігравати ще одну важливу для неї роль.

Об'єднуючи разом, в одному співтоваристві людей різних юридичних професій, діячів юридичної теорії, з одного боку, і юридичної практики – з іншого, громадська організація юристів набуває ще і значення закладу, в межах якого юристи можуть взаємно збагачуватися знаннями і досвідом різних галузей юриспруденції і юридичної діяльності» [Там само, с. 191–192]. Як відомо, у другій половині XIX ст. за моделлю Московського юридичного товариства виникали юридичні товариства у Санкт-Петербурзі, Казані, Харкові, Києві, тобто у тих місцях, де існували університети з юридичними факультетами. Зокрема, наприкінці 70-х рр. XIX ст. при Київському університеті Св. Володимира виникло Київське юридичне товариство, діяльність якого на сьогодні складає дуже важливу і змістовну сторінку в історії вітчизняної юриспруденції, ознайомитись з якою буде корисно сучасним юристам.

Київське юридичне товариство почало свою діяльність 4 січня 1877 р. у приміщенні Київського університету. На засіданні були присутні організатори

(засновники) Товариства, які підписали проект статуту. Це – Р.І. Базинер, В.Г. Демченко, О.Ф. Кістяківський, П.Ф. Кістяківський, К.А. Мітюков, М.А. Розов, О.В. Романович-Словатинський і П.К. Скорделі [2]. Засідання почалося з того, що виконувач обов'язків ректора університету І.І. Рахманінов зачитав повідомлення попечителя Київського навчального округу від 13 листопада 1876 р. (№ 11695) про дозвіл Міністра народної освіти заснувати при Університеті Святого Володимира Київське юридичне товариство на підставі затвердженого 30 жовтня 1876 р. Статуту організації й запропонував присутнім членам товариства перейти до його організації та функціонування. Згідно з 9 і 10 параграфами статуту Товариства того ж дня головою організації обрали професора цивільного права В. Демченка, а секретарем – приват-доцента кафедри міжнародного права університету Р. Базинера. Особливо важливим слід вважати той факт, що вже на першому засіданні з подання О. Романовича-Словатинського було розглянуто питання про створення власної юридичної бібліотеки, як це й передбачав Статут. Товариство доручило цю справу О. Романовичу-Словатинському та О. Кістяківському. Проблеми формування та функціонування бібліотеки постійно були в центрі уваги Товариства впродовж його існування. Ця бібліотека стала першою спеціалізованою громадською правничою бібліотекою в Києві. У звіті за 1914 рік зазначено, що вона налічувала тоді 1495 назв книг у 2723 томах! Формувалося книгосховище переважно з пожертв членів Товариства і містилося в університетській канцелярії, де працював найнятий бібліотекар [3].

Розвиток наукової юриспруденції в Київському юридичному товаристві розпочався не на пустому місці. Справа в тому, що навчальна програма юридичного факультету Київського університету, передбачена Загальним статутом імператорських російських університетів 1863 р., тривалий час зберігала закріплену попереднім Університетським статутом орієнтацію юридичної освіти на вивчення діючого законодавства Російської імперії. Мало цього. Дана програма надавала навчання права більш широкого характеру, спрямовуючи його на пізнання не тільки діючих в імперії законів, а й

теоретичних основ юридичних наук та досвіду правового регулювання суспільних відносин у провідних іноземних державах. Доречно зазначити, що програма викладання юридичних наук, вміщена в Загальному статуті імператорських російських університетів 1835 року, виходила з розуміння наукової юриспруденції в якості сукупності знань про діюче законодавство та уявлення про нього як про інструмент для обслуговування законотворчої діяльності і судової практики. Ось чому визначені для вивчення на юридичних факультетах науки називалися «законами» («цивільні, загальні, особливі і місцеві»), «закони благоустрою і благочиння», «закони поліцейські і кримінальні», «закони про державні повинності і фінанси» тощо. Предмет вивчення цих наук мав на меті підготувати студентів-юристів до засвоєння відомостей в різних сферах діючого в ті часи законодавства, називався «енциклопедією, або загальним оглядом системи законодавства». Інколи скорочено цей предмет називали «енциклопедією законодавства». Фактично, історія тодішнього російського права викладалася як історія російського законодавства, що проявилось і в назвах книг, які використовувалися як навчальні посібники для освоєння даного курсу [4–6].

Перелік кафедр юридичного факультету, встановлений параграфом 15 нового Університетського статуту 1863 р., базувався на розумінні наукової юриспруденції як сукупності знань про *право*. Діючі на той час закони залишалися об'єктом вивчення, але головним змістом юридичної освіти стало відтоді розуміння *природи і суті правових інститутів*, закономірностей їх функціонування та розвитку. Відповідно до цього висновку, науки, визначені університетським статутом 1863 р. для викладання на юридичних факультетах, стали розумітися в якості знань про ту чи іншу сферу права. Назвемо декотрі з них: «цивільне право», «кримінальне право», «поліцейське право», «фінансове право». У свою чергу, «енциклопедія законодавства» отримала назву «енциклопедія права», «історія російського законодавства» – назву «історія російського права». Навчальна дисципліна, яка називалася в університетському Статуті 1863 р. «римським законодавством», стала називатися у новому

Загальному статуті імператорських російських університетів як «римське право».

Доречно зауважити, що нове розуміння наукової юриспруденції з'явилося не тільки в нових назвах навчальних предметів, а й у змісті галузевих юридичних наук. У кожній дисципліні обов'язково стали виділяти теоретичну, або загальну, частину: наприклад, теорія державного права, загальна частина цивільного права, загальна частина кримінального права.

Таким чином, можемо зробити висновок, що роль Університетського статуту 1963 р. у становленні наукової юриспруденції, була особливою. Закріплена цим Статутом програма викладання юридичних наук у російських університетах не була статичною протягом 60–70-х років XIX ст. Усі університети Російської імперії розширювали її, звичайно, з дозволу Міністерства народної освіти, додаючи нові предмети – наприклад, торговельне право, торговельне судочинство. І вже дуже цікавою стала поява в програмах юридичних навчальних закладів таких наук як всезагальна історія права, історія філософії права, а також курсів лекцій з тих чи інших галузей права іноземних держав. Вітчизняне правознавство в 60–70-х роках XIX ст. постійно виходило за межі вітчизняного законодавства. При цьому наукові дослідження вітчизняних правознавців стали поширюватися не тільки на сучасне законодавство іноземних держав, а й на кращі взірці їх правової творчості в минулому.

В.О. Томсінов так писав з цього приводу: «Все це означало, що наукова юриспруденція стала уявлятися не тільки як сукупність відомостей про діюче право, а й як система знань про глибинні закономірності функціонування правопорядку як такого, про сутність правових інститутів, про юридичну природу тих чи інших суспільних відносин. На правову науку перестали дивитися лише як на служанку юридичної практики – у ній побачили силу, здатну спрямовувати розвиток цієї практики, формувати правопорядок.

Даний поворот у розвитку наукової юриспруденції відбувся не з чистієї волі, але винятково під впливом об'єктивних обставин. Величезну роль

відіграли в цьому перетворення, які розгорнулися в 60-х роках XIX ст. у сфері правосуддя.

Практична значущість наукової юриспруденції була офіційно визнана головним законодавчим актом судової реформи 1864 року: статті 202 і 354 «Заснування судових настанов» зробили однією з основних умов призначення на посади суддів, судових чиновників і присяжних повірених наявність у претендентів на них знань у сфері юридичних наук. Вказані посади могли тепер заміщатися лише тими, хто мав документи про закінчення курсу навчання в юридичних навчальних закладах або довів в процесі служби, що володіє юридичними знаннями. Це означало, що з самого початку судової реформи була визнана юридична наука.

Для правосуддя, організованого на основі принципів змагальності, відкритості і гласності, для суда самостійного, незалежного від тиску чиновників і багатіїв, для судового процесу, головний зміст якого складає боротьба юридичних аргументів, закономірністю є нерозривний зв'язок юридичної практики з науковою юриспруденцією» [7, с. 215].

З цього приводу, видатний український правознавець О.Ф. Кістяківський на одному із зібрань Київського юридичного товариства 6 вересня 1880 р. у своїй промові висловив думку, що якщо суд підпорядковується тільки закону і прагне виносити юридично обґрунтовані рішення, то судова практика обов'язково зближується з юридичною наукою. Він, зокрема, казав: «Теоретична і практична юриспруденція, за своїм змістом і за своїми цілями, суть тотожні галузі ведення і діяльності людської. Те, що викладається з університетської кафедри і що застосовується у суді, те, що викладається в науковому трактаті, те, що міститься в судовому рішенні, те, чим оперують, що досліджує і прагне зрозуміти і здійснити в зовнішньому світі професор або вчений-юрист, письменник, і те, що складає предмет занять, дослідження і результат діяльності судді, – все це, за суттю своєю і за своїм предметом, одне від іншого нічим не відрізняється.

Не відрізняється діяльність юристів обох цих категорій і за своїми кінцевими цілями. Мета наукової юриспруденції або мета викладацької діяльності професора і письменника, вченого-юриста, взагалі сприяти шляхом навчання, шляхом друкованого слова, розкриттю основ справедливості і поширенню у свідомості спеціалістів і відтак у свідомості суспільства найсправедливіших, найкращих, на дану хвилину, ідей і способів справедливості людської... Той недостоїн імені юриста, хто поставить завданням своєї діяльності тільки один успіх зовнішній, матеріальний, особистий, торжество за будь-яку ціну своєї сторони, із забуттям основ права, які, зрештою, суть початку справедливості. Хтось із зневагою, за допомогою викрутасів, вивертів, хитрощів, – того, що совість людська здавна визнала несправедливим і неістинним, прагне довести торжество сторони, яка захищається» [8, с. 328].

В.Ф. Кістяківський наголошував, що відрив наукової юриспруденції від судової практики відбувається найчастіше через те, що судові справи вирішуються не за законом, не за справедливістю, не в інтересах суспільства, а в угоду чийсь корисливим інтересам. В умовах, коли особи, які застосовують закони, турбуються перш за все про те, щоб правильно застосувати законодавчі положення, в особливій ціні виявляються здібності розуміти і пояснювати зміст правових норм, вміння знайти юридичні основи для тих чи інших дій або, навпаки, виявити відсутність таких підстав, навички формулювання і аргументації юридичних вимог або відповідей на них. Усі ці здібності, уміння і навички – все те, що складає логіку юридичного мислення і досвід юридичної діяльності, дар або талант юриста, – виробляються в процесі вивчення власне теоретичного правознавства, *наукової юриспруденції*. Іншими словами, О.Ф. Кістяківський дійшов висновку, що в умовах нормально облаштованого суспільства, коли в державі існує дотримання закону, підтримка правопорядку є вищою цінністю, *наукова юриспруденція* має вищою мірою практичне значення вже в силу того, що є науковою. І чим більше вона відповідає

критерію науковості, тим більшу практичну користь приносить державі і суспільству.

Розвиток наукової юриспруденції найкращим чином демонструє *наука кримінального права*. Українські правознавці на чолі з О.Ф. Кістяківським – члени Київського юридичного товариства – є основоположниками цієї науки і зробили свій вагомий внесок у її становлення. В навчальній програмі юридичного факультету Київського університету, передбаченій Загальним статутом імператорських російських університетів 1835 р., наука кримінального права виступала під загальною назвою «російські державні закони». В її змісті виділялися закони основні, закони про стан і державні заклади. Усі вони, згідно зі Статутом, повинні викладатися на кафедрі енциклопедії законодавства [9, с. 843].

Згідно Університетського статуту 1863 р. на юридичному факультеті створювалась кафедра кримінального права, в межах якої повинні були читатися лекції з кримінального права. У своїх основах вітчизняна наука кримінального права сформувалася у другій третині XIX ст. [10, с. 241]. Як ми вже відзначали, у попередньому періоді ця наука не виділялася у самостійну галузь правознавства, але розглядалася як сукупність знань про кримінальні закони. Усі ці закони доповнювали знання про цивільно-правові узаконення: згідно зі статутами Московського, Харківського і Казанського університетів, прийнятими у 1804 році. Знання про злочини і кару повинні були викладатися в курсі «прав цивільного і кримінального судочинства Російської імперії». Таке поєднання різних частин наукової юриспруденції вважалося абсолютно обґрунтованим. З цього приводу П.І. Дегай писав у своїй енциклопедичній праці з юриспруденції: «Кримінальні закони слугують поповненням цивільних, і немає прав, які не мали б відповідної опори у постановах кримінальних. Отже, з вивченням якої-небудь галузі цивільного права необхідно знати і кримінальні узаконення, які відносяться до неї» [11, с. 90].

Таким чином, можемо зробити висновок, що погляд на кримінальне право як на галузь юриспруденції, тісно пов'язану з правом цивільним, тримався у

науці тривалий час. Протягом другої половини 60-х – першої половини 70-х років XIX ст. у вітчизняній юридичній літературі поступово утверджувалося розуміння кримінального процесу як самостійної, відокремленої від матеріального кримінального права, галузі законодавства і наукової юриспруденції. «Кримінальне судочинство складає окрему самостійну галузь права», – писав у своєму підручнику з кримінального права О.Ф. Кістяківський [12, с. 2]. М.С. Таганцев, характеризуючи сутність кримінально-правової науки, не виключав у ній категорії процесуального права: «Зміст науки кримінального права вичерпується двома поняттями: поняттям про злочин і поняттям про покарання [13, с. 1].

В якості кримінального законодавства розумів кримінально-правову науку член різних наукових юридичних товариств Володимир Данилович Спасович (1829–1906) [14, с. 3]. Він дивився на неї, перш за все, з функціональної точки зору – як на інструмент систематизації законодавчого матеріалу, трансформуючи його в такий стан, в якому він може вивчатися. Володимир Данилович з цього приводу писав: «Наука кримінального права – є систематичний виклад корінних загальних засад функціонування кримінального правосуддя, витягнутого логічною діяльністю розуму з відомого якогось законодавства або усіх законодавств загалом» [15, с. 3]. Він також визначав відмінність між кримінальним правом як галуззю діючого законодавства і як наукою: «Кримінальне право є сирим, грубим матеріалом, купою накопичених з течією часу узаконень. Наука переробляє цей сирий матеріал, вона його сортує, виключає все несуттєве, випадкове; підіймає загальне, корінне і перетворює на струнку систему понять даного народу або усіх народів про правосуддя кримінальне, яке утворилося під впливом усіх умов історичного існування цих народів і відображає усі характерні особливості їхнього духу» [Там само, с. 3].

Безперечно, трактування В.Д. Спасовичем кримінально-правової науки як сукупності витягнутих із законів «корінних загальних засад функціонування кримінального правосуддя» вже само по собі представляло її як єдність

матеріальних і процесуальних кримінально-правових норм. Але до такого трактування цієї науки обов'язково вело і визнання як головного її предмета кримінальних законів. Значення останніх зводиться до мінімуму, якщо немає належного механізму їх застосування, тобто без кримінального суду. Ось що казав з цього приводу В.О. Томсінов: «Прийнятий в 1863 р. новий Університетський статут передбачав викладати на юридичному факультеті замість курсу кримінальних законів кримінальне право. Це була не звичайна переміна в назві навчальної дисципліни. Заміна назви курсу кримінального законодавства на курс кримінального права в навчальній програмі юридичного факультету передбачала зміну і в змісті даної юридичної науки. Її головним предметом ставали замість категорій кримінального законодавства кримінально-правові явища суспільного життя як такі – кримінально-правові поняття, не пов'язані з конкретними кримінальними законами, а саме: *поняття злочину і покарання*. Це тягнуло за собою відокремлення науки матеріального кримінального права від науки кримінального судооблаштування і судочинства» [16, с. 249].

Епоха «великих реформ» (60-ті – 80-ті роки XIX ст.) надзвичайно сприяла розвиткові наукової юриспруденції в Російській імперії. Помітні зрушення відбувалися в усіх її основних сферах: науці державного права, кримінально-правовій науці і в цивілістиці. В гострих дискусіях йшло осмислення суті кожної з цих наук, їх предмета, мети і завдань, велась розробка її системи, найбільш оптимального порядку викладу основних інститутів тієї чи іншої галузі діючого права. Швидкому розвитку наукової юриспруденції у 60–70-ті роки XIX ст. сприяла поява великої кількості нових юридичних періодичних видань, серед яких найбільш авторитетними були: «Журнал Міністерства юстиції», «Юридичний вістник», «Журнал цивільного і торгового права» (з 1874 р. – цивільного і кримінального права), «Вісник Демидовського юридичного ліцею», «Збірник державних знань». «Усі ці видання стали своєрідною ареною, на якій стикалися між собою протилежні думки з тих чи інших питань правознавства, розглядалися правові доктрини, піддавалися

критичному аналізу юридичні праці. Цим створювалися умови для того, щоб повільна течія наукової думки перетворилася на бурхливий потік ідей, без якої жодна наука не може досягти своєї зрілості» [Там само, с. 218–219]. І тому роль Університетського статуту 1863 р. Російської імперії в розвитку наукової юриспруденції незаперечна. В її розвитку важливу роль відіграло Київське юридичне товариство і Київський університет загалом. Вони були піонерами у викладанні нових сфер юриспруденції. А. О.Ф. Кістяківський у своїх виступах на засіданнях Київського юридичного товариства неодноразово підводив підсумки розвитку тих чи інших юридичних дисциплін.

Список використаних джерел

1. *Томсинов В.А.* Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е – начало 80-х гг. XIX в.): учеб. пособ. – М.: Зерцало, 2013. – 300 с.
2. *Пилипчук О.О.* Створення та розвиток Київського юридичного товариства (1876–1919 рр.) // Історія науки і біографістика: міжвідомч. тематич. зб. – 2016. – № 2. – URL: <http://com.ua/INB/2016.-2/08/pdf>. – заголовок з екрану.
3. *Дорошенко Ю.О.* До історії Київського правничого (юридичного) товариства // Часопис Київського університету права. – 2003. – № 2. – С. 81–89.
4. *Рейц А.М.* Опыт истории российских государственных и гражданских законов. – М.: Тип. Ун-та, 1836. – 464 с.
5. *Рождественский Н.Ф.* Обзорение внешней истории русского законодательства с предварительным изложением общего понятия и разделения законовещения. – С-Пб.: Тип. Э.П. Праца, 1848. – 217 с.
6. *Неволин К.А.* История российских гражданских законов. – С-Пб.: Тип. АН, 1851. – 456 с.
7. *Томсинов В.А.* Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е–начало 80-х гг. XIX в.): учеб. пособ. – М.: Зерцало, 2013. – 300 с.
8. *Кистяковский А.Ф.* О значении и цели юридических обществ в правовой жизни нашего общества и об отношении их к судебной реформе. Речь, читанная 6 сентября 1880 г. при открытии осенних заседаний Киевского юридического общества // Труды Киевского Юридического общества: Прибавления к протоколам 1880 года. – К.: Тип. ун-та, 1883. – С. 327–342.
9. *Общий устав императорских российских университетов.* 26 июля 1835 г. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание первое, с 1649 по 12 декабря 1825 года. – С-Пб., 1830.
10. *Томсинов В.А.* Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е – начало 80-х гг. XIX в.): Учеб. пособ. – М.: Зерцало, 2013. – 300 с.

11. Дегай П.И. Пособия и правила изучения российских законов или материалы к энциклопедии методологии и истории литературы российского права. – М.: Тип. А. Семина, 1831. – 165 с.
12. Кистяковский А.Ф. Элементарный учебник общего уголовного права. Т. 1 : Общая часть. – К., 1875. – 892 с.
13. Таганцев Н.С. Курс русского уголовного права. Общая часть. Кн. 1. Учение о преступлении. – С-Пб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1878. – Вып.1. – 423 с.
14. Бастрыкин А.И. Странички истории. Владимир Данилович Спасович // Советская юстиция. – Москва, 1982. – № 18. – С. 28–30.
15. Спасович В.Д. Учебник уголовного права. – С-Пб.: Тип. И. Огризко, 1863. – Т.1. – Вып. 1. – 428 с.
16. Томсинов В.А. Юридическое образование и юриспруденция в России в эпоху «великих реформ» (60-е – начало 80-х гг. XIX в.): Учеб. пособ. – М.: Зерцало, 2013. – 300 с.

References

1. Tomsinov, V. A. (2013). *Yuridicheskoe obrazovanie i yurisprudentsiya v Rossii v epohu «velikih reform» (60-e – nachalo 80-h gg. XIX v.): ucheb. posob.* [Legal education and law in Russia in the era of "great reforms" (60 th–early 80-ies of the nineteenth century.): A tutorial]. – Moscow : Zertsalo. 300. [in Russian].
2. Pylypchuk, O. O. *Stvorennia ta rozvytok Kyivskoho yurydychnoho tovarystva (1876–1919 rr.)* [Creation and development of Kyiv Law Society (1876–1919 biennium).]. *Istoriia nauky i biohrafistyka : mizhvidomchyi tematychnyi zbirnyk.* [History of Science and biographical: thematic collection of interdepartmental]. 2016. 2. URL: <http://com.ua/INB/2016.-2/08/pdf>. [in Ukrainian].
3. Doroshenko, Yu. O. (2003). *Do istorii Kyivskoho pravnychoho (iurydychnoho) tovarystva* [The history of Kiev Legal (Legal) of the company]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava.* [Journal of the Kiev University of Law]. 2, 81–89. [in Ukrainian].
4. Reyts, A. M. (1936). *Opyit istorii rossiyskikh gosudarstvennyih i grazhdanskih zakonov* [Experience the history of the Russian state and civil laws]. Moscow : Tip. Un-ta. 464. [in Russian].
5. Rozhdestvenskiy, N. F. (1848). *Obozrenie vneshney istorii russkogo zakonodatelstva s predvaritelnyim izlozheniem obschego ponyatiya i razdeleniya zakonovedeniya* [Review the external history of the Russian legislation with the preliminary statement of the general concept and the division of jurisprudence]. – Sankt-Peterburg : Tip. E. Pratsa. 217. [in Russian].
6. Nevolin, K. A. (1851). *Istoriya rossiyskikh grazhdanskih zakonov* [The history of Russian civil laws]. Sankt-Peterburg: Tip. AN. 456. [in Russian].
7. Tomsinov, V. A. (2013). *Yuridicheskoe obrazovanie i yurisprudentsiya v Rossii v epohu «velikih reform» (60-e–nachalo 80-h gg. XIX v.): ucheb. posob.* [Legal education and law in Russia in the era of "great reforms" (60th–early 80-ies of the nineteenth century.): A tutorial]. Moscow : Zertsalo 300. [in Russian].
8. Kistyakovskiy, A. F. (1883). *O znachenii i tseli yuridicheskikh obschestv v pravovoy zhizni nashego obschestva i ob otnoshenii ih k sudebnoy reforme. Rech,*

chitannaya 6 sentyabrya 1880 g. pri otkryitii osennih zasedaniy Kievskogo yuridicheskogo obschestva [The significance and purpose of the law societies in the legal life of our society and the attitude of the judicial reform. Speech reads September 6, 1880 at the opening of the fall Kiev Law Society Conference]. *Trudyi Kievskogo Yuridicheskogo obschestva: Pribavleniya k protokolam 1880 goda* [Proceedings of the Kiev Law Society: Additions to the minutes of 1880]. Kiev : Tip. un-ta. 327–342. [in Russian].

9. (1830). *Obschiy ustav imperatorskih rossiyskih universitetov. 26 iyulya 1835 g.* [General charter of Imperial Russian Universities. July 26, 1835]. *Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie pervoe, s 1649 po 12 dekabrya 1825 goda* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Assembly of the first from 1649 to December 12, 1825]. Sankt-Peterburg. [in Russian].

10. Tomsinov, V. A. (2013). *Yuridicheskoe obrazovanie i yurisprudentsiya v Rossii v epohu «velikih reform» (60-e – nachalo 80-h gg. HIH v.): Ucheb. posob.* [Legal education and law in Russia in the era of "great reforms" (60 th–early 80-ies of the nineteenth century.): A tutorial]. Moscow : Zertsalo. 300. [in Russian].

11. Degay, P. I. (1831). *Posobiya i pravila izucheniya rossiyskih zakonov ili materialyi k entsiklopedii metodologii i istorii literaturyi rossiyskogo prava* [Textbooks and study the rules of Russian law or materials to the encyclopedia and methodology of literary history of Russian law]. Moscow : Tip. A. Semina. 165. [in Russian].

12. Kistyakovskiy, A. F. (1875). *Elementarnyyi uchebnyy obshego ugolovnogogo prava. T. 1 : Obschaya chast* [An elementary textbook of general criminal law. T. 1: Generalities]. Kiev. 892. [in Russian].

13. Tagantsev, N. S. (1878). *Kurs russkogo ugolovnogogo prava. Obschaya chast. Kn. 1. Uchenie o prestuplenii* [The course of Russian criminal law. A common part. Bk. 1. The doctrine of the crime.]. – Sankt-Peterburg : Tip. M.M. Stasyulevicha. 1, 423. [in Russian].

14. Bastryikin, A. I. (1982). *Stranichki istorii. Vladimir Danilovich Spasovich* [Pages of history. Włodzimierz Spasowicz]. *Sovetskaya yustitsiya* [Soviet justice]. Moscow. 18, 28–30. [in Russian].

15. Spasovich, V. D. (1863). *Uchebnyy ugolovnogogo prava.* [Textbook of criminal law]. Sankt-Peterburg : Tip. I. Ogrizko. T. 1. 1, 428. [in Russian].

16. Tomsinov, V. A. (2013). *Yuridicheskoe obrazovanie i yurisprudentsiya v Rossii v epohu «velikih reform» (60-e – nachalo 80-h gg. HIH v.): ucheb. posob.* [Legal education and law in Russia in the era of "great reforms" (60 th–early 80-ies of the nineteenth century.): A tutorial]. – Moscow : Zertsalo. 300. [in Russian].